

JÓZSEF ATTILA „FREUDI NÉPDALAI”

A pszichoanalízis mint költői módszer

Valachi Anna

Egyedülálló a magyar irodalomban a pszichoanalitikus önelemzési technika költői alkalmazása, amely József Attila nevéhez fűződik. E líratörténeti fordulattal felérő módszert eddig jobbra csak egyes versek elemzése során vizsgálták alaposabban az irodalmárok, de az új költői szemléletmód kialakulásának fázisait, a játékos kísérletezés folyamatát és jellegzetes változatait összefüggéseiben alig elemezték. Csak a mélylélektannal szemben tanúsított, sok évtizedes hazai ellenállással és a hivatalos tiltással lehet magyarázni, miért nem szenteltek előbb kitüntetett figyelmet a kutatók a pszichoanalízis önmegismerési módszerét és tanulságait kamatoztató versalkotási módszerre.

Pedig Arthur Koestler egyik visszaemlékezésének árulkodó félmondata szerint a kortársak pontosan érzékelték és értékelték is József Attila líraforradalmasító törekvéseit. Koestler úgy fogalmazott, hogy „egyik utolsó verse, melyet akkor írt, mikor pszichoanalitikus kezelésben részesült (...) a költészet új ágának, az általa alapított freudi népdalnak az ékes példája. Címe: »A bűn«”.¹

Olyan, többnyire egyes szám első személyben íródott, ám a kollektíva számára is revelatív érzést vagy gondolatot megfogalmazó, könnyen befogadható, már-már elénekelhető versezetről van tehát szó, amely – akár a húszéves korában írt *Tiszta szívvel* – alkalmas arra, hogy riasztó tartalma ellenére dúdolni, dünnyögni lehessen sorait, borzongató-ambivalens gyönyörűséget szerezve hallgatójának.

---

¹ Koestler 1992: 48. (Kiemelés: V. A.)

Koestler *A bűn* című vers 1936 telén keletkezett második változatát közölte bizonyíték gyanánt emlékezése mellé – saját angol fordításában téve befogadhatóvá a világ számára József Attila „freudi népdalának” jellegzetességeit –, de idézhette volna az első változatot is, amely 1935 szeptemberében jelent meg a *Nyugatban*, aminthogy elemezte *A város peremént* (1933) és *A költő hasztalan vonít* (1937) – azaz az *Ős patkány terjeszt kört...* kezdetű vers – egyik részletét is. Értékkitételével ma is egyetérthetünk: „Legbonyolultabb és legintellektuálisabb marxista és freudista költeményei úgy hangzanak, mint a népdalok, néha mint a gyermekdalok; az »ideológiát« teljesen zenévé desztillálta, mely lehetett adagio vagy furioso, de mindig rendkívülien cantabile volt a végeredmény. Ritmusa jóformán automatikusan változik énekké; rímei négy- és öttagú szavak szűz násza.”²

A költő pszichoanalitikus ihletének is megvolt azonban a maga belső fejlődéstörténete, melyet megint csak a megélt élmények, szubjektív szempontból fontos életesemények motiváltak. József Attila kulcsfontosságú lírai kódja ugyanis kezdettől fogva így hangzott: „én”. A lírai én pedig együtt változott az életrajzi énnel, a biográfiai történések mentén, hiszen poétánk már diákkora óta az önfelmutatás jegyében alakította költészetét.

Egyik első, közvetett freudi olvasmányélménye – amelyre Szigeti Lajos Sándor hívta fel a figyelmet³ – Homályos (Hont) Ferenc ismeretterjesztő cikke volt a szegedi *Csönd* című folyóirat 1923. januári számában, ahol *A költés pszichikai okairól* értekezett. A libidó szublimációjának folyamatáról szólva a kamaszkorú cikkíró kijelentette: „a költés egy szexuális részletösztonnek, a mutogatási kedvnek átszellemített formája”. Az idézett cikk olvasása idején még csak tizenhét és fél éves volt József Attila. De az érettségi előtt álló diák első ismert, gyermekkori verse – „Míg a cukrot szopogatnám, új ruhámat mutogatnám” – éppúgy a költő verbális kifejezésben megnyilvánuló alapképességét illusztrálja, mint a későbbi művek, amelyek hol rejtve, hol nyíltan árulkodnak a költői önfelmutatás vágyáról. Az 1927 tavaszán írt *Bevezető* című vers záró sora ennek az elementáris készletnek mintegy az emblémája: „Én, József Attila, itt vagyok”. A központi jelentőségű „kód” más és más megjelenési formát öltött a különböző életszakaszokban, attól függően, miként kívánta éppen megújítani kora líráját a becsvágyó költő.

² I. m. 47–48.

³ Szigeti 1988: 260.

Ha visszagondolunk fiatalkori önérvényesítési törekvéseire, emlékezhetünk rá, hogy már diákkorától kezdve egyetlen cél izgatta: hogyan válhatna „nagy” költővé. Tisztában volt azzal, hogy epigonként nem emelkedhet ki a nyomasztóan nagyformátumú kortársi költőgarnitúrából, hiszen kitűnni csak különleges, egyéni teljesítménnyel lehet. Összetéveszthetetlen hangját saját élményei alapján, a számára fontos eszmék szószólójaként igyekezett kialakítani. Húszéves korában, a bécsi egyetem hallgatójaként a Hidas Antal által fémjelzett proletárköltészetet „igazi magyar nyelven” kívánta megújítani. Hat évvel később, a *Döntsd a tőkét* kötet megjelenése idején is alapvetően a lírai formanyelv megújításának vágya hajtotta, amikor a történelmi materializmus eszméit és Marx gazdaságpolitikai tételeit klasszikus versformákban óhajtott halhatatlanná tenni, szociális identitásvállalását pedig többnyire a szubjektív és kollektív ént azonosító, többes szám első személyű nyelvi formában fejezte ki.

Nem túlzás talán, ha úgy fogalmazunk, hogy József Attila – eredetiségkultuszától indítva – „mindent, ami nem enivaló” nemcsak eszméileg, hanem formaművészként is megízlelt és magához hasonított. Az egyéni hangját kereső költő tartalom és forma ambivalens megjelenítésére, szokatlan kifejezőmódokra törekedett. Míg azonban a marxizmus elméleti tételeinek versbe szedésével csak az eszmetársak körében aratott sikert, a freudizmus felismeréseinek lírai megfogalmazásai örök érvényű igazságok maradtak. Mélylélektani fogantatású verseivel ugyanis egy interdiszciplináris érvényű világszemléleti modellt tett racionálisan elgondolhatóvá és vizuálisan is elképzelhetővé.

A harmincas évek elejéig József Attila csak könyvekből ismerte a lélekelemzés tudományát, és kisgyermekkorai élményeire alig, traumáira pedig legfeljebb úgynevezett „fedőemlékek” formájában emlékezhetett, hiszen memóriáját akkoriban még a freudi „kinkerülősi” és „kéjkeresési” törekvés szabályozta. A kezelése előtti időszakban költőként folyton motívumgyűjtésre kényszerült, másokkal megtörtént események epizódjai után nyomozott, saját élmények híján – mert már akkor érezte, hogy a versben csak a valódi momentum hordozhatja az igazságot.

A pszichoanalízis azért válhatott számára elsöprő élmény- és ihletforrássá, mert fokról fokra megszüntette memóriájában a traumák elfojtásával keletkezett fekete lyukat. Freud mélylélektani szemlélete egész világlátására rányomta bélyegét. Lélektani felkészültségét bécsi, párizsi diákéveiben, majd a budapesti *Századunk* című folyóirat asztalánál, Freud, Ferenczi Sándor és Róheim Géza publikációin okulva már

azelőtt megalapozta, hogy 1931-ben dr. Rapaport Samu belgyógyász-pszichoanalitikus páciense lett. A fájdalmas lelki ön-élveboncolás technikáját azonban orvosától tanulta meg a gyakorlatban.

Németh Andor emlékiratából tudjuk, hogy a költő sokat gyötrődött eleinte az önfeltáró „szeánszokon” az elfojtott traumák, kellemetlen emlékek kiváltotta ellenállás miatt, de katartikus hatást gyakorolt rá a terápia.⁴ Az idő múlásával – és a kezelés előrehaladtával – mind több konkrét kép elevenedett meg benne a régműltből. Az intenzíven újraélt emlékeket pedig költőként hasznosította, mert a pszichoanalízis elsődlegesen képekben megnyilvánuló nyelvi mintaként hatott világszemléletére.

József Attila harmincas évekbeli lírájának „nyersanyagát” és „témáját” nagyrészt a költő megélt, földézett és elképzelt életeseményei szolgáltatták. A mélylélektani ihletésű művek nyelvi-poétikai elemzése során azonban nem az általunk ismert biográfiai tényeket kell számon kérni az irodalmi szövegeken, hanem alkotás-lélektani megközelítésre van szükség. Hiszen elég belegondolunk a tragikus posztumusz kultusz következményeibe: az utókor – hála a negyvenes-ötvenes évek óta nyomozó irodalomkutatók buzgalmanak – sokkal több részletet ismer József Attila élettörténetéből, mint amennyit maga a költő tudhatott önmagáról és saját családjáról – mindenekelőtt hároméves korában örökre eltűnt édesapjáról. Kortársai sokféle, gyakran egymásnak ellentmondó emléket őriztek róla – úgy életében, mint tragikus halála után –, s ezek a tanúságok mind a mai napig meghatározzák a József Attiláról való gondolkodást. Ám ha a költői tudattalan üzeneteire beállított olvasásmód segítségével próbáljuk nyomon követni azt a folyamatot, ahogyan személyes élményei alapján felépítette lírai önmagát, megismerhetjük ihletének természetét.

Miközben az analitikus terápia honoráriumra fejében orvosa pszichoszomatikus tüneteket elemző könyvét⁵ stilizálta, kifejlesztette formai párhuzamokra, fiziológiai analógiákra asszociáló gondolkodásmódját.⁶

---

⁴ „Az analitikus kezelés titokzatos dolog. Néhányszor összetalálkoztam az előszobában Attilával, aki rendszerint igen zavart volt, könnyes volt a szeme, és nem állt meg velem beszélgetni, hanem elrohant” – olvasható Németh Andor emlékiratában (Németh 1989: 452.).

⁵ Dr. Rapaport Samu *Ideges gyomor- és bélbajok kezelése és gyógyítása* című könyve 1931 őszén jelent meg Budapesten.

⁶ Vö. Valachi 1992.

Nyilván nem véletlen, hogy 1931 körül és később keletkezett verseiben, önvallomásaiban a biológiai-életteni jellegű képek, folyamatok fogalmi metaforaként funkcionáltak. Gondoljunk például a *Munkások* című vers világnézeti undort kifejező, visszataszítóan érzékletes, gyomortükrözés hatását keltő víziójára: „Egy nyál a tenger! Termelő zabálás, – / kis, bűvő országokra rálehel / a tátott tőke sárga szája. Párás / bűdösség-felhő lep bennünket el”.

A szemléleti minta – hogy a test, a lélek és a szellem sajátos karakterét szimultán-komplex-sűrített képekkel jellemezze – már ekkor adott volt József Attila számára. E mélylélektani szemléletnek lett később világirodalmi szintű csúcsteljesítménye az 1933 júniusában keletkezett *Óda*, a hús-vér valóságában belülről ábrázolt test átszellemítésének páratlan szépségű remekműve – de odáig még sokat kísérletezett a kortársait szokatlan látásmódjával és bizarr irodalmi eszközeivel is meghökenteni vágyó költő-forradalmár.

Az 1932 őszén megjelent *Külvárosi éj* című kötetben már egyértelműen új ihletforrásként azonosíthatjuk a pszichoanalízist, hiszen a költő a terapeuta díványán elsajátított emlékezzetudatosítás mintájára alkotta meg aktuális lelkiállapotát tükröző tájverseit. A *Fagy*, a *Holt vidék*, a *Mondd, mit érlel...*, az *Eső*, a *Határ*, a *Külvárosi éj*, a *Ritkás erdő alatt*, az *Ordas*, a *Hetedik*, az *Emlék*, a *Medvetánc* – és az 1932. évi verstermés többi darabja első költői közelítésnek tekinthető az elfojtott kisgyermekkorai traumákhoz. A tűnődő attitűd, a rezignáció, a korábbi illúziókat szétfoszlató súlyos valóság kutatásának szürke-szomorú-hideg-kérdő versei a Radnóti Miklós-féle „kétszer-kettő józansága” hangulatát és a látszat mögötti lényeg tudatosításának vágyát tükrözik, ugyanakkor némelyik versben a depresszió fenyegetését költői játékokkal kicselező törekvés is fölfedezhető. Ha nem árulta volna el József Attila négy évvel később, a *Szabad-ötletek jegyzékében* a *Ritkás erdő alatt* című versnek keletkezéstörténetét, akkor is érzékelnénk a szexuális szimbólumok intenzív jelenlétét e döntően meditatív szövegekben,⁷ és a nyelvi asszociációs játékok ihletfenntartó, inspiráló funkcióját. Nem véletlenül áll a *Külvárosi éj* kötet élén a híres idézet, mely két évvel később a *Medvetánc*-kötet mottója is lett: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni” – a költő nem titkolta, hogy dantei utazásra készül, ihlete szolgálatába állítva a freudi emlékezőtechnikát.

---

⁷ Vö. Valachi 1986.

Semmiképp sem szeretném szaporítani „a József Attila-lírán elősködő pszichoanalitikus reflexiók számát”,⁸ de meg kell kockáztatnom azt a személyiség-lélektani és életrajzi összefüggésre alapozó feltételezést, hogy a költő számára saját pokolra szállása azért is fontos lehetett, hogy a maga módján felülmúlja – s egyúttal kiengesztelje – a Dantét fordító s így a *Divina Commedia* pokolbeli bugyraiban pompásan tájékozódó, 1930 januárjában „tárgyi kritikái tanulmányával” jóvátehetetlenül megbántott Babits Mihályt. Talán a babitsi ars poetica József Attila-i változatának fölmutatása is célja lehetett, miközben a maga képére formálta a híres Babits-vers, *A lírikus epilógja* önvallomását: „Csak én bírok versemnek hőse lenni, / első s utolsó mindenik dalomban: / a mindenséget vágyom versbe venni, / de még tovább magamnál nem jutottam”. József Attila verses vezekléseiben titkon azt is meg akarhatta mutatni a kor legtekintélyesebb magyar költőjének, miként lehet a pszichoanalízis iránytűjével úgy elmerülni önmagunkban, hogy közben a mindenség működésének törvényeit is „versbe szedjük”. Ő az univerzum mértékegységéhez igazodva, az emberi tudattalan homályba vesző titkaihoz igyekezett közel férkőzni, az egyetlen megismerhetőnek vélt, hiteles matérián: saját személyiségén keresztül. Rivalizálás és bűnbánat egyszerre motiválhatta törekvéseiben, hiszen hol a kamaszdacból táplálkozó reváns, hol a vezeklés vágya kerekedett felül benne Babitscsal szemben.

Költőnk elméletalkotóként is hasznosítani próbálta a pszichoanalízist, szintetizálva a marxizmus gazdasági törvényszerűségeivel, mert „az új század új tudományától” az egzisztenciális függőségből szabadulni vágyó tömegek öntudatosodását, a társadalmi neurózisok gyógyítását remélte. Természetesen freudomarxista eszméi nem a semmiből keletkeztek, hiszen e témának a húszas-harmincas években kiterjedt irodalma volt. Erős Ferenc szerint Wilhelm Reich – a németországi SXPOL-mozgalom alapítója – a szexuális és szociális kérdések összekapcsolásával hatott József Attila gondolkodására.⁹ A költő 1932 júniusában megjelent *Egyéniség és valóság* című nevezetes tanulmánya Reich gondolatait alkalmazta a genitális (forradalmi) és a neurotikus jellem megkülönböztetésére – később pedig maga is fordított Reich-szövegeket. A befejezetlenül maradt *Hegel, Marx, Freud* című elméleti írása mellett is számos alkalommal – például *Marx szimbolizmusa* című

---

⁸ Kulcsár Szabó 2001: 23.

⁹ Erős 2001: 167–183.

tanulmányvázlatában¹⁰ – foglalkozott a marxizmus és a freudizmus szintetizálásának problematikájával.

Egy kissé úgy is tekinthetjük József Attila freudomarxista elméleti írásait, mint amelyek bölcséleti alapon kívánták tudatosítani a gazdasági és lélektani törvényeket megfogalmazó versek költészeti létjogosultságát. A marxi és a freudi tanok elfogadtatásáért küzdő költő 1931–1932 táján írt verseiben fölbukkanó ideológiai és világszemléleti tételek – „a munkabér a munkaerő ára” (*Munkások*), vagy „az elme tudomásul veszi / a véges végtelent, / a termelési erőket odakint s az / ösztönöket idebent...” (*A város peremén*) – pontosan beleillettek az „magát mindig kitakaró” József Attila lírai gyakorlatába, aki ezúttal a magáévá tett eszmék hitvallójaként igyekezett kitágítani személyisége, s azzal együtt a költészet határait.

Fontos korszakhatár József Attila pszichoanalitikus ihletésű költészetében 1933 januárja, amikor orvosa beszüntette a kezelését. Ám a költő ezt követően is kényszerítő szükségét érezte önnön lelke elemzésének, mert rájött: a szubjektív időutazások nemcsak önismeretét, hanem költői eszköztárát is egyedülálló módon gazdagítják. Amikor 1934 tavaszán „levelező” analízist kezdett régi terapeutájával, hogy az álma- it és képzettársításait értelmező orvos segítségével megszabaduljon a felnőtté válását akadályozó kötődéseitől,¹¹ költőként már a maga útját járta a pszichoanalitikus lírai technika elsajátításában.

Ferenczi Sándor halálának évében, 1933-ban jelent meg ugyanis dr. Hermann Imre *A pszichoanalízis mint módszer* című könyve,¹² mely a terapeuta nélkül maradt költő számára az önanalízis tankönyveként funkcionálhatott. A szakmunka segítségével olyasfajta öngyógyító terapeutaként tematizálhatta önmagáról gyűjtött megfigyeléseit, aki a múltjában kutakodó, személyiségét mintegy elemeire bontó, dekonstruáló páciens emlékeit és látomásait újra összeillesztheti, egységében láttathatja, verbalizálhatja és értelmezheti, gyarló-dadogó önmagából pedig a „törvény tiszta beszédével” kommunikálni képes lírai ént konstruálhat.

„A pszichoanalízis szükséglete olyan módszereket követelt, melyek mélyebb behatoláshoz juttatnak és azt is felszínre hozzák, ami a meto-

---

¹⁰ Lásd Horváth–Tverdota (é. n.)

¹¹ József Attila 1934 tavaszán Hódmezővásárhelyről dr. Rapaport Samuhoz írt levélrészleteit lásd Horváth Iván–Tverdota 1992: 357–382.

¹² Hermann 1933.

dikailag kifogástalan önmegfigyelés elől szükségszerűen rejtve marad¹³ – írta könyvében Hermann Imre, azzal a reménnyel kecsegtetve költő-olvasóját, hogy lírikusként is ellesheti és utánozhatja a lélek laboratóriumának törvényszerűségeit.

Külön tanulmányt érdemel a Hermann-kötet akkori kiadásának, valamint József Attila korabeli költői gyakorlatának módszeres összehasonlítása. Ezúttal csak egy-két szembetűnő asszociatív párhuzamra hívom föl a figyelmet.

Hermann hivatkozik egy vizsgálati személy elalvás előtti színes látomásaira, s ezekről az optikai jelenségekről – melyeket „eidetikus” képeknek nevez – azt állítja, hogy valódi szemléleti képek, nem csupán képzetek. Hozzáfűzi: „A mai lélektan regresszív természetű, azaz a fejlődés vonulatába eső, már elhagyott, de újra feléledő képződményeknek tekinti. Ha egy felnőtt egyén életében kivételes állapotként jelentkeznek is, a gyermekkorban normálisak.”¹⁴

Íme, a szemléleti minta az 1934 tavaszán Hódmezővásárhelyen eszmélkedő József Attila számára: „Kék, piros, sárga, összekent / képeket láttam álmaimban / és úgy éreztem, ez a rend – / egy szálló porszem el nem hibbant. / Most homályként száll tagjaimban / álmom s a vas világ a rend. / Nappal hold kél bennem s ha kinn van / az éj – egy nap süt idebent”. (*Eszmélet*) A kifejező költői kép a színes látomásként megjelenő valódi gyermekkor végérvényes befejezettségét tudatosítja – de azt is, hogy a családi függőségeitől és incesztusvonzalmaitól szabadulni vágyó, huszonkilenc éves, nagykorú – de férfivá válni képtelen – költő empátikus múltvallatóként, ihletett állapotban mégiscsak bepillanthat a visszahozhatatlan gyermekkor kaleidoszkópjába.

Még inkább meggyőződhetünk arról, hogy József Attila tudatos költői alkotásmódjának forrásművével állunk szemben, ha *Az indulatok levezetése szavakban* című fejezet elméleti-érzelmi rekonstrukcióját a tudati úton előállított ösztönversek szövegén tanulmányozzuk.

„Az indulatmegnyilvánulások hajdan tényállásosan értelmes folyamatoknak ma már tényállás szempontjából értelmetlen megismétlései. Klasszikus példa erre a düh érzelemkitörése, amelynél fogcsikorgatás és ökölbe szorított kéz – harapásra és verésre való nekirugaszkodások még elég világosan kimutatják eredetüket. Mindegyikben közös a mo-

---

¹³ I. m. 13.

¹⁴ I. m. 22.

torikus kísérő jelenségek kényszerű sorozata, amelyeket a jelzésem értelmén túl sem az indulatban levő, sem a néző nem tud mélyebbről megérteni. Saját törvényei vannak, filogenetikusan meghatározott mellett, meg bizonyos »örvényyszerűség«-ük is, ami minden velük érintkezőt magával ragadni és egy örvényközpont felé sodorni törekszik”¹⁵ – olvashatta József Attila Hermann Imre könyvében, mely mintegy forgatókönyvként funkcionált az ihletét szerepjátékszerűen működtető, az igaz élményért önnön pokla bugyraiba leszálló, de magát egyszersmind kontrollálni és kifejezni is képes költő számára.

Az 1933 után keletkezett borzongató verses pszichodramák – az *Egy kisgyerek sír*; a *Mama*, az *Iszonyat*, a *Kései sirató*, a *Ha a hold süt...* – mind-mind szándékosan felidézett, de inkább elképzelt, a felnőttkorból visszavetített kisgyerekkori szerepjátékok, melyek azért lehettek virtuális valósággá, mert az egykor megtorolatlanul maradt vélt sérelmek utólagos megbosszulásának vágya motiválhatta a költőt. A hermanni kulcsszó: az emlékek örvényyszerűsége *in statu nascendi* érvényesül a versekben, amikor az ösztönkésztetésein uralkodó költőben addig-addig követelődzik a gyerekkorban átélt anyaélmény képzeletbeli ismétlési kényszere, míg a látomás elragadja, és hatalmába kerítik elfojtott gyermeki indulatai. A megismételt vagy csak imitált indulatkiélés egy személyes terápiás gyakorlatként funkcionálhatott – ugyanakkor a versek precízen kidolgozott indulati íve arra vall, hogy alapos önmegfigyelésre épülő versépítési technikával kísérletezett a költő. Olyanfajta kettős játékkal, melyben a színész és a közönség szerepét is önmaga játszotta. Ennek tulajdonítható a magas hőfokú képzeletjáték kollektív katarzist kiváltó irodalmi többlete.

1936 májusában, a Szőke György által „münchhauseni tettként” emlegetett *Szabad ötletek jegyzéke, két ülésben* című önanalízis írása közben is a civilizáció által elnyomott ösztönöket felszabadító és radikalizáló hermanni düh vezette a költőt önnön alvilágába, amikor verbálisan rekonstruálta élettörténetének mindaddig nem tudatosodott korszakaszát.¹⁶ „Gondolatszökelléseit” az utcagyerekek trágár nyelvén asszociálta és írásban is rögzítette, s eközben olyan mélységekig jutott el önnön tudattalan emlékezetében, amilyenre csak a Ferenczi Sándor szerint javallt „felnőttek gyermekanalízise” képes, mely kiküszöböli a terapeuta és páci-

---

¹⁵ I. m. 25–26.

¹⁶ Vö. Válachi 2000.

ense közti „nyelvzavart”.¹⁷ Ez a különös képzeletjáték is vérbeli, két felvonásos – kétüléses – pszichodráma volt, melyben az egyszerre ki- és befelé figyelő költő módszeresen az öngerjesztő düh technikáját alkalmazta.

Pár nappal később már a játék közben szerzett tapasztalatok tudatosításával alkotta meg *A Dunánál* időben végtelenné tágított történelmi freskóját. A külső és a belső valóság rejtett dimenzióit, a „fecsegő felszín” alatt hallgató „mély” rejtelmes szféráját immár történelmi léptékben, önnön sorsát az emberiség fejlődésének és a magyarság harcainak tükrében vette ekkor szemügyre, és a tudattalan imígyen tudatosított emlékképei alapján konstruálta meg a kollektívummal magát az őssejtig egynek érző lírai énjét. Ebben a képzelet- és gondolat kísérletben pedig nem annyira Jung kollektív emlékképei kísértenek, mint inkább Ferenczi Sándor *Thalassa* című főművének költői olvasmányélménye. Hiszen József Attila sem tett mást, mint Ferenczi, aki az egyed szexuális működésében a törzsféjlődés múltbeli traumáinak megisméltését szemléltette.

„Nem ember szívébe való / nagy kínok késeivel” játszott utolsó éveiben József Attila. Négyesztendei intenzív pokolra szállási gyakorlat után nem csoda, hogy a *Nagyon fáj*-korszak *Ki-be ugrál...* kezdetű versének vészjósló-pontos létjelentése – „mit úgy hivatam: én, / az sincsen. Utolsó morzsáit rágom, / amíg elkészül ez a költemény” – már arról árulkodik, hogy a költő olyan határhoz ért, ahol személyes énje valósággal felmorzsolódott a szüntelen önkizsigerelésben, a telhetetlen lírai én táplálása közben, amellyel önfeláldozó módon, közvagyonként osztogatta szét lelkét borzongató hatású verseivel.

Pszichés egyensúlya labilissá vált és felborult az alvilági utazások közepette. Akkor hagyott fel végképp a pszichoanalitikus lírai szerepjátékokkal, amikor a második sikertelen analízist követően, névmágias „negatív varázslattal” visszavonta hiábavaló érzelmeit, s mintegy megölte az indulatáttétel fondorlata révén szerzett, anyaimágójának tekintett szerelmét, Gyömrői Editet: „Semmi, semmi, semmi, semmi, semmi. / Legyen, hogy ne legyen, / legyen, hogy ne legyen – mondjuk: Edit” (*Semmi*). Ezzel a gyermekkora óta nagy becsben tartott szöbűvészi módszerrel, a kimondott szavaknak varázserőt tulajdonító versalkotási móddal immár a tisztánlátását veszélyeztető, gyilkos indulatokat is megfékezte.

---

¹⁷ Lásd Ferenczi Sándor: *Felnőttek „gyermekanalízise”, valamint Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között*. In Linczényi 1982: 410–433., ill. Buda 1971: 215–226.

Élete utolsó esztendejében már szkeptikusan emlegette freudi korszakát. „Atyát hivtál elesten, / embert, ha nincsen isten. / S romlott kölkökre létel / pszichoanalízisben” – írta rezignáltan a *Tudod, hogy nincs bocsánat* kezdetű számadásversében. A „*Költőnk és Kora*” költője pedig 1937 októberében, a Siesta Szanatórium betegágyában már a pálcáját eltörni készülő Varázsló végső, mechanikus beavató szövegeként sumházta és sematizálta a mélylélektani alkotómódszer titkát: „Nem való ez, nem is álom, / úgy nevezik, szublimálom / ösztönöm...”

József Attila rejtelmekkel telített költészete az óceánból kimagasló jéghegy vízióját idézik elénk, melynek a tudattalan élmények és összefüggések alkotják a láthatatlan törzsét és alapzatát. A költő műveinek alkotás-lélektani elemzésével talán erről a víz alatti tartományról is minél több titkot sikerül felszínre hoznunk.

IRODALOM

- BUDA BÉLA (szerk.) (1971): *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Gondolat, Budapest.
- HERMANN IMRE (1933): *A pszichoanalízis mint módszer*. Novák és Társa, Budapest.
- ERŐS FERENC (2001): József Attila és a freudomarxizmus. In: Erős Ferenc: *Analitikus szociálpszichológia*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- HORVÁTH IVÁN–TVERDOTA GYÖRGY (szerk.) (1992): „*Miért fáj ma is*”. *Az ismeretlen József Attila*. Balassi Kiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- HORVÁTH IVÁN–TVERDOTA GYÖRGY (szerk.) (é. n.): *József Attila kiadatlan prózai írásai – szövegek az interneten*: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ja>.
- KOESTLER, ARTHUR (1992): Költői közjáték. In: *Koestler Emlékkönyv*. Összeállította: Hidgkúti Béla. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ (2001): „Szétterült ütem hálója”. In: *Újraolvasó. Tanulmányok József Attiláról*. Szerk.: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna. Anonymus, Budapest.
- LINCZÉNYI ADORJÁN (szerk.) (1982): *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból*. Magvető–Magyar Hírmondó, Budapest.
- NÉMETH ANDOR (1989): Emlékezések. In: *Németh Andor József Attiláról*. Sajtó alá rendezte: Réz Pál. Gondolat, Budapest.
- SZIGETI LAJOS SÁNDOR (1988): *A József Attila-i teljességigény*. Motivumelemzések. Magvető, Budapest.
- VALACHI ANNA (1986): Holt vidék. Verselemzés. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 5: 559–571.
- VALACHI ANNA (1992): Analízis és munkakapcsolat dr. Rapaport Samuval. In: Horváth Iván–Tverdota György 1992: 229–258.
- VALACHI ANNA (2000): „Láttam, hogy a mult meghasadt”. Terápiás modellből mágikus önteremtési rítus. *Thalassa*, 2–3: 3–26.

**A Serdülő- és gyermekpszichoterápia.
Pszichoanalitikus szakfolyóirat**
II. évfolyam 2. számának tartalomjegyzéke

TANULMÁNYOK

Péley Bernadette: Variációk több témára (Tanulmányok a Faludi utca környékéről)

Császár Ajna: Virtuális sírok lehetséges szerepe a halvaszületést átélt szülők gyász munkájában

Péley Bernadette: A játékról, ami komoly dolog

Holicsik Erzsébet: A kisgyermekkorú szerepjáték tudatelméleti vonatkozásairól

Lénárd Kata: A destrukció pozitív, építő aspektusai

Koller Éva: A konfrontáció szerepe a serdülőkorú fejlődésben

Pohárnok Melinda: Az agresszió funkciója súlyos személyiségzavarokban

Németh Margit: Fantáziák és/vagy megtörtént esemény

Lust Iván: A szavak mögötti zene. A kapcsolat, mint prevenció

Hódi Ágnes: Bergman és a családregény-fantáziák

Ajkay Klára: A kötődéseméletek használatának lehetőségei a terápiás gyakorlatban

ARCHÍV

Gerő Zsuzsa: Az Én mint organizátor

KÖNYVISMERTETÉS

Gerő Zsuzsa: Érzelem, fantázia, gondolkodás óvodáskorban (Várfiné Komlósi Annamária)

Az ősszel megjelenő szám a *Titkok és tabuk* 1. Gyermekpszichoterápiás Konferencia előadásait tartalmazza majd.

A folyóiratot Az Írók Boltjában, az Animula könyvesboltban és a Medicina Könyvesboltban, a Faludi utcai Rendelőben (Bp., XIII. Faludi u. 5. tel.: 349 1514) lehet megvásárolni. Megrendeléssel kapcsolatban Mészáros Viktóriát lehet keresni szintén a Faludi utcai rendelőben.

A szerkesztőség e-mail címe: veronikk@axelero.hu